

DÁVID FERENC 1566. ÉVI TÉTELEI

I

Dávid Ferenc 1566. évi tételei a berni Burgerbibliothek 122. számú kódexének 101—102. levelein a *Gentile*-per iratai közt másolatban maradtak fenn. E kódex tartalma már régóta ismeretes¹, magát a Dávid-féle munkálatot pedig már *Trechsel* is említette jeles művében², anélkül azonban, hogy róla véleményt nyilvánított volna. *Trechsel* óta a tételek feledésbe merültek, s mind a hazai, mind a külföldi antitrinitárius kutatás mind ez ideig elsiklott felette. Méltó, hogy e nagyjelentőségű dokumentum végre-valahára napvilágra kerüljön és méltatásban részesüljön³.

A 19 tételből álló hitvallást 1566 júniusának közepe táján kapta Béza Erdélyből *Heltai* Gáspártól és jún. 19-én külön sorok kíséretében küldötte el azt *Heltai* levelével együtt *Haller* János berni lelkésznek avégett, hogy róla másolatot készítsen a berni városi tanács számára, mely éppen akkor folytatta főbenjáró perét az antitrinitárius *Valentino Gentile* ellen, az eredetit pedig továbbítja *Bullinger*nek (TPA II. 488—489). E tételek voltak hivatva igazolni Bézának azt az álláspontját, hogy *Gentile* tritheizmusa szükségképpen *Servet* ideológiájában oldódik fel. Béza meg volt győződve arról, hogy Dávid munkálatának *servetianus* típusú radikalizmusa is végeredményében *Gentile* rovására írható, aki megfordult Erdélyben is, amint azt *Haller* Jánoshoz 1566. júl. 16-án írt másik levelében hírül adta (TPA II. 490—492).

E tételeket kísérő *Heltai*-levél ez idő szerint sehol sem található. Béza 1566. jún. 19-i *Haller* Jánoshoz intézett levele is csak másolatban maradt fenn. Ebben az ismeretlen másoló a tételeket kiküldő erdélyi személyt „*Helus*”-nak írta. De hogy ez a latinus „*Heltus*” névalak⁴ elírása, bizonyítja az az újonnan előkerült levél, melyet Béza ugyancsak 1566. jún. 19-én *Bullinger*hez írt, ahol már hibátlanul a *Heltus* név olvasható⁵.

Dávid hitvallásának Genfben való kiküldése jól megfelel *Heltai* akkori helyzetének és magatartásának, aki kezdetben szembeszállott az antitrinitárius áramlattal. Nevezetesen helytelenítve a kolozsvári tanács 1566. júniusi rendelkezését, megtagadta a *Blandrata*-féle fehervári prozódásokat érvényesítő marosvásárhelyi cikkelyek (máj. 19.) szellemében való prédikálást, és nagyobb nyomtaték okáért prédikatori tisztét is letette⁶. E válságot megelőző lelki feszültségében *Heltai* természetesen fordult Bézához.

Ha *Heltai* kísérő levele fennmaradt volna, különösebb nehézség nélkül meghatározhatnánk a tételek keletkezésének idejét. Ennek hiányában nézetünk szerint a tételek Dávid 1566. jan. 20-i nyilvános fellépése és a márc. 15-i tordai zsinat közötti időben a kolozsvári trinitárius egyházi személyekkel, közülük is elsősorban *Szikszai Fabricius* Balázssal folytatott vitatkozás számára készültek. Ez utóbbi zsinat háromszakaszos hitvallása — mint már említettük — még egészen *Servet* szel-

lemében készült, amennyiben elvetvén az egy isteni lényegről és három személyről szóló ortodox tanítást, tulajdonképpen egy Istennek csak az Atyát ismeri el, míg a Fiút mint Isten egyszülött fiát hallgatólagosan emberként szerepelteti, a Szentlélek istenségét pedig nyíltan megtagadja. Későbbi időpontban semmi esetre sem keletkezhettek e tételek, mert a tordai zsinat után ortodox részről megindult erős visszahatás Dávidékat átmenetileg mérsékeltebb magatartásra indította, s ennek következtében az apr. 24—27. tartott fehérvári hitvitán servetiánus nézeteiket nagyjából tritheista színezetű formulák mögé vonták vissza⁷.

A tételeket Heltai még a fehérvári összecsapás előtt küldhette ki Bézához Genfbe, s ebben alig lehetett neki más személy segítségére, mint *Paksi Cormaeus* Mihály, aki 1565-ben Szikszai Fabricius Balázs rektor keze alatt a kolozsvári iskolában tanult, és Heltai ez évi Bonfini-kiadását epigrammával üdvözölte⁸. Mivel e mű előszavát Szikszai Fabricius 1565. dec. 1-én keltezte, így Paksi verse is ez idő tájban készülhetett⁹. Paksi viszont már alig fél évvel később, 1566. máj. 20-án a wittenbergi egyetemre iratkozott be¹⁰. Így már április közepén útra kelhetett *Telegdy* Miklós fiainak társaságában. Kolozsvárott rektorával, Szikszai Fabriciusszal együtt Heltai környezetéhez tartozott, közvetlenül onnan volt külföldre menendő, s a Dávid fellépése nyomán kirobbanó eseményeket maga is átélte, így Heltai keresve sem találhatott nála alkalmasabb személyt az iratok kivitelére. Mivel azonban Paksi Wittenbergbe tartott, útját minden valószínűség szerint Krakóban megszakította, s Heltai levelét és annak mellékletét továbbítás végett átadta *Thretius* *Kristóf* ottani rektornak, ki Bézával szorosabb kapcsolatot tartott, s később is rendszeresen tájékoztatta azt az erdélyi és lengyelországi antitrinitárius mozgalom fejleményeiről¹¹.

A Bernben megőrzött Dávid-tételek az Erdélyben zászlót bontott antitrinitarizmus legelső terjedelmesebb hitvallási iratát tartották fenn számunkra. A proposíciók széles síkon, szétágazó rendszerben, meglepő részletességgel tárják fel Dávid első szentháromság-értelmezését, de főképpen krisztológiáját. A tételek eredeti latin nyelvű szövegét és az általam készített magyar fordítását a következőkben közlöm¹².

II

Propositiones de deo et trinitate Francisci Davidis plebani Claudiopolitani, ecclesiarum Hungaricarum in Transylvania Episcopi, eiusdemque fecium.

Dávid Ferenc kolozsvári plébánosnak, az erdélyi magyar egyházak püspökének és az ő alávaló társainak tételei Istenről és a háromságról.

1. Scriptura sacra saepe unum deum ficticiis nominibus plurium deorum opponit et nobis serio proponit, ut Deut. 4, 6, 1. Cor. 8, et alibi.

1. A szentírás az egy Istent gyakran több Isten csalóka neve alatt mutatja be s határozottan elénk állítja, mint a Deut. 4, 6, 1. Kor. 8 [részében] és más helyen.

2. Vocabulum, unus, non ad unam essentiam, neque tres perso-

2. Az egy szó nem az egy lényegre, sem a három személyre,

nas, sed ad deum, patrem Christi, pueri, patrem refertur. Joann. 5, 8, 10, et in symbolo apostolico, et passim alibi.

3. Districte scriptura loquitur de deo patre, filio et spiritu sancto, sed non ratione individuorum, aut personarum plurium (pluralitatem deorum vera ecclesia non agnoscit), sed ratione operationis, manifestationis, exhibitionis et ut modis actionum, quibus nobiscum deus agit, seu dispositionem illius ob oculos statuat.

4. Si trinitatis distinctio admitenda esset, praeter unam expositionem distinctionem, ea realis esse non posset. Cum non sunt numero tres dii, sed oportet, ut sit realis, quemadmodum facultates in homine, et splendor et calor in sole.

5. Vera ergo trinitas non est quaternitas papistica, videlicet una essentia, et tres personae, neque tria viva entia, seu numero tres dii, sed est trium unitas, ut 1. Joann. 5. Tres sunt qui testimonium perhibent. Seu est patris filii, et spiritus sancti manifestatio in Jordane et baptismi institutione.

6. Deus ille Jehova, qui dat esse omnibus rebus in Mose et prophetis propositus et in novo testamento declaratus, est pater domini nostri Jesu Christi duplici de causa. Primo propter unigeniti sui filii incarnationem. Secundo propter huius mundi opificium. Et quamvis ille unus deus Jehova veteris testamenti, non est alius, quam pater domini nostri Jesu Christi, tamen Jehova, nomen dei creaturarum explicat: pater vero officii.

hanem Istenre, a Krisztus atyjára, a Fiú atyjára vonatkozik. Ján. 5, 8, 10 [részében] és az Apostoli Hitvallásban, valamint másutt imittamott.

3. Az írás szorosán az Atya Istenről, a Fiúról és a Szentlélekről beszél, de nem több egyednek vagy személynek (az igaz egyház nem ismer több istent), hanem a munkálkodásnak, kinyilvánításnak, megmutatkozásnak értelmében és mint értünk véghezvitt cselekedeteinek módjait vagy az ő elrendezését állítja a szemek elé.

4. Ha megengedtetnék a háromság felosztása, az egy közölt felosztást kivéve, nem lenne valószínű. Noha szám szerint nincs három Isten, ám szükséges, hogy a valóságnak megfelelő legyen, mint a képességek az emberben, valamint a fény és meleg a napban.

5. Az igaz háromság tehát nem a pápista négység, tudniillik az egy lényeg és a három személy, sem három élő valóság vagy szám szerint három Isten, hanem a három egysége, mint I. Ján. 5 [részében]: Hármán vannak, akik bizonyágot tesznek. Vagy mint az Atyának, Fiúnak és Szentléleknek kinyilvánítása a Jordánban és a keresztség szereztesében.

6. Ama Jehova Isten, aki Mózesben és a prófétákban mindenek elé odaálított és az új-testamentumban kinyilvánított, a mi Urunk Jézus Krisztusnak kétszeres okból atyja. Először az ő egyszülött Fiának testé válása, másodsor e világ teremtése folytán. És noha ő az ó-testamentum egy Jehova Istene, nem más, mint a mi Urunk Jézus Krisztus atyja, mégis Jehova, a teremtmények Istenének nevét nyilvánítja ki, valóban a jó-tétemény atyja.

7. Dominus noster Jesus Christus verus est Messias, patribus promissus, et in plenitudine temporis exhibitus, in quo et per quem omnes promissiones divinae sine omni defectu, impletæ sunt.

8. Hic Jesus Christus, deus verus est et homo, dei et hominis filius, quemadmodum totus scripturae consensus monstrat.

9. Deus verus est, quia tota divinitas coequaliter habitat in Christo et spiritus sanctus non ad mensuram illi datus est. Joann. 3, 11, Ps. 45, Esa. 61. 2). Deinde quia este character et imago substantiae dei, immo ex substantia dei eductus et non ex nihilo creatus. 3). Praeterea quia deus in illo est et deus per illum manifestatus est, et totum opus redemptionis in eo absolvit. Homo vero, quia est caro de carne nostra et os de ossibus nostris.

10. Hic homo Jesus Christus, ut Es. 45, 53, Ezech. 17, Zach. 6, Rom. 5, 1. Tim. 2, Hiob 1, 2, docet, habet participationem divinitatis et humanitatis. Divinitatis, quia non ex nihilo creat illum, sed ex sua substantia ducit, ut Act. 2, 13, Luc. 2, Matth. 1, docet, quia substantia seminis Davidis sanctificatur et praeparatur, imo exornatur et adimpletur omnibus divinis dotibus, ultro ut omnes thesauri sapientiae et scientiae in ipso realiter et vere existunt.

11. Dei filius est hic homo Jesus Christus, quia suum omne a deo habet. Joann. 13, 16. Secundum quia constitutus est rex et sacerdos, Joann. 11, 3) quia non humano more et corpori, sed ex spiritu sancto conceptus est et natus ex Maria virgine, ut symbolum apostolicum docet. Ideoque unigenitus,

7. A mi Urunk Jézus Krisztus az atyáknak megígért és az idő teljességében megadatott igaz Messiás, akiben és aki által az összes isteni ígért minden hiány nélkül beteljesített.

8. Ez a Jézus Krisztus igaz Isten és ember, Istennek és az embernek fia, amint az írás teljes összhangja bizonyítja.

9. Igaz Isten, mivel az egész istenség egyenlőképpen lakozik a Krisztusban és a Szentlélek nem mérték szerint adatott neki. Ján. 3, 11, Zsolt. 45, És. 61. 2). Azután, mivel Isten állagának bélyege és képe, sőt Isten állagából vétetett és nem a semmiből teremtett. 3.) Továbbá, mivel Isten benne van és Isten általa megjelent és a megváltás egész munkáját benne elvégezte. Ember pedig, mivel test a mi testünkől és csont a mi csontjainkból.

10. Ez ember Jézus Krisztusnak, mint És. 45, 53, Ezek. 17, Zak. 6, Rom. 5, 1. Tim. 2, Jób 1, 2, tanítja, van része az istenségből és az emberségből. Az istenségből, mert nem a semmiből teremti őt, hanem az ő saját állagából veszi, mint az Ap. Csel. 2, 13, Luk. 2, Mát. 1, tanítja, mivel Dávid magjának állaga szenteltetik meg és készítetik el, sőt felékesítettik és megtöltetik mindenféle isteni ajándékokkal, ezenkívül mivel a bölcsesség és ismeret minden kincsei valóban és igazán jelen vannak benne.

11. Isten fia ez az ember Jézus Krisztus, mert mindenét az Istentől bírja. Ján. 13, 16. Másodszor, mert királyul és főpapul rendeltetett, Ján. 11. 3) Mert nem emberi módon és testtel, hanem a Szentlélektől fogantatott és Szűz Máriától született, ahogy az Apostoli Hitvallás tanítja. Ezért tanítatik, hogy

proprius ac dilectus dei filius do-
cetur.

12. Hunc unigenitum dei filium
extremum esse nostrae praedefini-
tionis, praeordinationis et prae-
cognitionis, ut Paulus Rom. 1, Eph.
1, 1. Tim. 1, et 1. Pet. 1, docent,
constanter affirmandum et praedi-
candum est.

13. Λόγος seu sermo, Joann. 1,
non est alius deus ante incarna-
tionem a Jehova ratione individui
seu personae, sic non quatuor ha-
beamus personas divinitatis, sed
ipsius Jehovahae Λόγος, ut Ps. 33,
Cron. 1. Seu est Λόγος apud deum
patrem, ut Joann. 1. docet, quemad-
modum cognitio in mente et splen-
dor apud solem. Hiob 1, 1. Pet. 1.

14. Distinguendus igitur est a
filio ante incarnationem, ut sit
Λόγος ipsemet deus praeferens et
praenuncians deus noster, sermo
noster, oraculum, ut Exod. 20, 33,
Deut. 4, Hiob 1, patet. Post incarna-
tionem vero Λόγος est ipse homo
Jesus Christus, qui factus est caro,
ut ex Joann. 8, 1. Joann. 1, Apoc.
19, apparet.

15. Hoc quidem non admittit, ut
duos habent filios et duas genera-
tiones oportet. Unum secundum
divinitatem, alterum secundum hu-
manitatem, quod s. scriptura re-
pudiat et hunc nobis filium incul-
cat, qui conceptus est de spiritu
sancto, natus ex Maria virgine.

16. Errant igitur Papistae et Se-
mipapistae, qui partibilitatem in
divinitatem inducunt, et Christum
non totalem, sed particularem deum
constituunt. Dum divinitatis do-
mini acerrimi defensores videri
volunt, veram eius divinitatem des-

Isten egyszülött, tulajdon és szere-
tett fia.

12. Állhatatosan vallani és hir-
detni kell, mint Pál Róm. 1, Ef. 1,
1. Tim. 1, és 1. Pét. 1, tanítják, hogy
Istennek ez az egyszülött fia a mi
eleve való meghatározatásunknak,
elrendeltetésünknek és megismer-
tetésünknek legfőbb ura.

13. A Logos vagy ige (Ján.1.) a
testté válás előtt egyed vagy sze-
mély módján nem megkülönböz-
tetett Isten a Jehovától, így nem
négy személyével bírnak az is-
tenségnek, hanem a Logos magáé
a Jehováé, mint Zsolt. 33, Krón. 1.
[részében]. Avagy a Logos az Atya
Istennél van, miként Ján. 1, tanít-
ja, akár az ismeret az elmében és
a fény a napban. Jób 1, 1. Pét. 1.

14. Megkülönböztetendő tehát
a Logos a testté létel előtt a Fiú-
tól, hogy maga a Logos előremu-
tató és előremegjelentető Istenünk
legyen, a mi igénk, ihletünk, mint
az Exod. 20, 33, Deut. 4, Jób 1,
[részéből] nyilvánvaló. A testté lé-
tel után pedig a Logos maga az
ember Jézus Krisztus, aki testté
lett, ahogy Ján. 8, 1. Ján. 1, Jel. 19.
[részéből] kitűnik.

15. Azt pedig nem engedi meg,
hogy két fiúval bírjanak és kívá-
natos legyen a kétféle születés.
Egyik az istenség, másik az ember-
ség szerint, amit a szentírás eluta-
sít és azt a fiút vési nekünk el-
ménkbe, aki a Szentlélektől fo-
gantatott és Szűz Máriától szüle-
tett.

16. Tévednek tehát a papisták
és a félpapisták, akik megosztást
visznek bele az istenségbe és
Krisztust nem teljes, hanem rész-
leges Istenül állítják oda. Miköz-
ben az Úr istensége legkeményebb
védelmezőinek kívánnak látszani,

truunt, et aliam, quae non extat in s. scripturis, illi assignant.

17. Errant et Sabelliani cum Arrianis, quorum alii lege nuda nomina docent esse. Alii ex nihilo Christum creatum esse et eum a prima illa substantia separant, tanquam illa minorem. Iis adiungimus et nos, qui contra manifesta scripturae testimonia eum secundum utramque naturam Mediatorem esse contendunt.

18. Spiritus sanctus in scriptura sacra, spiritus sanctitatis aut sanctificans docetur, spiritus domini, spiritus dei, spiritus patris et filii, a patre progreditur, quia ipse deus, cuius spiritus sit, unitate sua essentiali, singulari potentia et robore ornat creaturas suas rationales. Ut a verbo suo creat omnia, spiritu vero sustentat et confirmat. ita electis suis donat filium suum per quem et propter quem deo patri accepti sunt, per spiritum suum sanctum hos regenerat, mutat et novis virtutibus congruentibus voluntati eos adimplet. Hinc in s. scriptura virtus dei, digitus dei, potentia dei, unctio dei subinde appellatur.

19. Hunc alium esse a patre et filio iuxta Christi explicationem, scilicet iuxta testificationem et apparitionem, fatemur. Hunoque propter maiorem ubertatem donorum alios atque alios collatorum, iterum in variis formis ac speciebus alium dici et vero solum condipotest.

az ő igaz istenségét lerombolják és oly istenséget tulajdonítanak neki, ami nincs a szentírásban.

17. Tévednek a szabellianusok is az ariánusokkal együtt, akik közül egyesek szabályosan azt tanítják, hogy csak pusztá nevek vannak. Mások [azt tanítják], hogy Krisztus a semmiből teremtett és őt amaz első szubsztanciától elválasztják, mint annál kisebbet. Mi is azokhoz csatlakozunk, akik ellenzik azt, hogy ő a szentírás ünnepeles nyilatkozatai ellenére mindkét természete szerint közbenjáró.

18. A Szentlélek a szentírásban szentség lelkéül vagy az Úr megszentelő lelkéül mondatik. Isten lelke, az Atya és a Fiú lelke, az Atyától származik, mivel maga az Isten, akinek a lelke, az ő lényegbeli egységével, az ő egyedülálló hatalmával és erejével ékesíti fel az ő okos teremtményeit. Amint az ő igéjével teremt mindeneket, lelkével pedig fenntartja és megerősíti, úgy az ő választottainak adja az ő fiát, aki által és akiért az Atya Istennek kedvébe jutottak. Az ő Szentlelke által ezeket újjászüli, átalakítja és őket akaratanak megfelelő új tulajdonságokkal tölti meg. Ezért a szentírásban Isten erejének, Isten ujjának, Isten hatalmának, Isten kenetének nevezetik ismétlen.

19. Valljuk, hogy ez a Krisztus tanítása szerint különbözik az Atyától és Fiútól bizonyágtevés és megjelenés tekintetében. És ezt a sokféle embereket egyesítő ajándékok felette való nagy bősége miatt, úgyszintén különféle alakjaira és megjelenéseire tekintettel lehet különbözőnek mondani és tulajdonképpen magábanvalóként leírni.

JEGYZETEK

¹ J. R. Sinner: *Catalogus Codd. MSS. Bibl. Bern.*, III. 1772. 492—521.; H. Hagen: *Catalogus Codd. Bern.* 1875. 174—178.

² F. Trechsel: *Die protestantischen Antitrinitarier vor Faustus Socin.* Bd. II. Lelio Sozini und die Antitrinitarier seiner Zeit. Heidelberg, 1844. 488—489. Szövegközi rövidítése ezután: TPA II.

³ A tételket dr. Zsindely Endre baráti közvetítésével dr. Chr. v. Steiger, a berni Bürgerbibliothek könyvtárosa fotokópián bocsátotta rendelkezésemre.

⁴ J. Trausch: *Schrittstellerlexikon... der Siebenbürger Deutschen.* Bd. II. Kronstadt, 1870. 102.; Régi Magyar Költők Tára. Szerk. Szilády Áron, VI. köt. Bp. 1896. 324—325.

⁵ Dr. Zsindely Endre szíves közlése. A levél ide vonatkozó mondata: „Conclusiones illas, quas ad te mitto, velim quum primum potueris una cum Helti literis cures Heidelbergam perferendas...” Lelőhelye: Bibl. publ. de Geneve, cod. lat. 118. fol. 46. et 1815.

⁶ Jakab Elek: *Kolozsvár története.* II. köt. Bp. 1888. 174—175.

⁷ E vita anyagával „A Heidelbergi Káté deformálódása az antitrinitarizmussal vívott harcokban” c. tanulmányomban foglalkozom a Heidelbergi Káté jubileumi emlékkönyvében.

⁸ Jakab Elek: *Dávid Ferencz emléke.* Bp. 1879. 75.

⁹ Török István: *a kolozsvári ev. ref. collegium története.* I. köt. Kolozsvár, 1935. 11.

¹⁰ Bod Péter: *Magyar Athenás [Nagyszeben].* 1766. 214—215.

¹¹ S. Szabó József: *A helvét irányú reformáció elterjedése Magyarországon és Erdélyben.* Loesche: „Kálvin hatása és a kálvinizmus Európa keleti országaiban” c. fordított művének függeléke. Debrecen, 1912. 162. s. kk.

A 12. tételben a *Sabelliani* elnevezés alatt a III. század első felében élt Sabelius híveit kell érteni, kik szerint az Atya, Fiú és Szentlélek csak különböző elnevezései az egy Istennek.

A *szenitirási helyeknél* az eredeti szövegben az egyes könyveknek csak a fejezetszáma van jelezve, a versszám azonban nem. Mi e gyakorlatot megtartottuk.

KELEMEN LAJOS

ADATOK ÖT SZÉKELYFÖLDI UNITÁRIUS TEPLOMKASTÉLY TÖRTÉNETÉHEZ

A Székelyföldön kevés volt a megerősített templom, s ezek túlnyomólag a keleti részen épültek. A százok hasonló rendeltetésű emlékeivel összehasonlítva, e templomok a legtöbb helyen jóval egyszerűbbek és gyakran kisebb méretűek is.

Csíkban és Udvarhelyszékben csak egyszerű kőkerítés adja a templom erődített jellegét, mindössze a homoródszentmártoni és a székelyderzi templomkastély jelentékenyebb. Legtöbb efféle emlék Háromszéken volt; itt Orbán Balázs¹ tizennégyet sorol fel. Ezeknek felét ismét csak kőkerítés övezi, csupán a bölöni, illyefalvi, kézdiszentléleki, lemhényi, nagyajtai, sepsiárkosi, sepsiszentgyörgyi és zabolai volt a kőfalakon kívül bástyákkal is ellátva. Az ilyen építményeket régi adataink várnak, kastélynak nevezik. Ott, ahol megmaradtak, ez a nevük ma is.²